

Monika Gurgul
Instytut Filologii Romańskiej
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Katarzyny Maniowskiej

pt. *La narrativa sarda del secondo Novecento nel contesto dei condizionamenti territoriali e culturali (Proza sardyńska drugiej połowy XX wieku w kontekście uwarunkowań terytorialnych i kulturowych)* (204 strony wydruku komputerowego)

Rozprawa jest poświęcona współczesnej prozie, której autorami są pisarze urodzeni na Sardynii i aktywni literacko w drugiej połowie XX wieku i w pierwszym dziesięcioleciu nowego stulecia. Autorka traktuje literaturę sardyńską jako literaturę regionalną: akcentuje czynniki geograficzne, które wpłynęły na jej formę i problematykę, i stwierdza, że relacja autorów i miejsca ich pochodzenia prowadzi do powstania „schematów mentalnych” percepcji miejsca (s. 5). Ich wyróżnienie i omówienie jest celem rozprawy. Samo zaś miejsce jest interesujące jako terytorium, które z jednej strony charakteryzuje krzyżowanie się różnych języków i kultur, a z drugiej silne poczucie przynależności do kultury sardyńskiej.

W rozdziale I (*Esiste la letteratura sarda?*) Autorka osadza literaturę sardyńską w kontekście historycznym i kulturowym. Jest to literatura pisana nie tylko po sardyńsku, ale i w rozmaitych językach kolejnych suwerenów (hiszpańskim, katalońskim, włoskim). Jej losy każą więc traktować kwestię języka jako drugorzędną i akcentować raczej „etos kulturowy” (s. 123) reprezentowany przez pisarzy. Jest to literatura hybrydyczna: pisarze należą często do dwóch tradycji kulturowych (np. katalońskiej i hiszpańskiej w dalszej przeszłości, sardyńskiej i włoskiej od zjednoczenia Włoch po dzień dzisiejszy).

W rozdziale tym zostaje omówiony kontekst społeczno-polityczny w II połowie XX wieku, który zmusił elity artystyczne Sardynii do zaangażowania w sprawy wspólnoty i wpłynął znacząco na twórczość kilku pokoleń pisarzy. Refleksja na temat tożsamości zapoczątkowana w latach 50. przybrała na znaczeniu począwszy od lat 60-70., w okresie gwałtownych przemian ekonomicznych i społecznych, postrzeganych długo na Sardynii jako kolejny przejaw włoskiego kolonializmu i rodzaj „katastrofy antropologicznej”.

Spółeczeństwo odpowiedziało na nie buntem (m.in. zorganizowanych bandytyzmem wykorzystującym np. porwania dla okupu) oraz idealizacją przeszłości i wrogością w stosunku do terażniejszości i przyszłości. Te tematy podjęła literatura tego okresu, a następnie krytyka literacka, wykorzystująca chętnie socjologiczne i antropologiczne narzędzia wpisujące się doskonale w dyskurs krytyki postkolonialnej i geopoetyki.

W dalszej części Autorka przedstawia dwa pokolenia pisarzy drugiej połowy XX wieku: pokolenie starsze (urodzone na przełomie wieków), mocno związane z przeszłością i idealizujące ją, manifestując jednocześnie niechęć do tego co nowe, i pokolenie młodsze (urodzone w latach 30) należące już do nowej rzeczywistości i z energią uczestniczące w dokonujących się przemianach. Impresjonistyczny i skrótowy przegląd nazwisk i poetyk pokazuje, jak trudno będzie mówić o wspólnych cechach tej prozy.

Rozdział II (*Archetipo e motivo*) jest poświęcony przeglądowi motywów obecnych w prozie badanego okresu, zaklasyfikowanych jako archetypy. Są wśród nich żywioły (woda, ogień, powietrze) oraz postaci matek i ojców. Wynik tego przeglądu nie wydaje się przekonujący ani pod względem ilościowym, ani jakościowym. Ciekawie natomiast prezentują się przykłady ściśle sardyńskiej specyfiki (wierzeń, folkloru, obyczajów): motyw maski i postać *balente*. Motywy te wtapiają się w fabułę, gdzie służą rewizji tradycji, polemice z nią, włączając się ponownie w system kultury, lecz już na innych prawach i w nowych kontekstach (s. 85).

Dalej (Rozdział III: *Lo spazio e i non-luoghi*) Autorka sięga do tematyki sardyńskiej (historycznej, społecznej) obecnej w omawianej literaturze, podkreślając rolę uwarunkowań geograficznych i historycznych. Miejsce determinuje konstrukcję utworu i sposób narracji, pochodzenie pisarzy determinuje ich twórczość. Akcja często toczy się na Sardynii, lub też Sardynia jest przywoływana jako istotny dla bohatera/narratora punkt odniesienia. Analizowana jest „od środka”, jako obszar niezależny i samodzielny, albo „z zewnątrz”, jako terytorium powiązane z innymi przestrzeniami. Sardynskość przemawia przez bohaterów, ale i kształtuje ich. „Jednostka istnieje tylko w powiązaniu z innymi” (s. 91), a uzyskana w ten sposób polifoniczność charakteryzująca przestrzeń akcentuje złożoność zjawisk i oznacza, że nic nie poddaje się jednoznacznej interpretacji. Z geografiją wiąże się również poczucie izolacji (także izolacji wewnętrznej, gdyż Sardynia jest złożona z wielu przestrzeni obcych sobie choćby ze względu na różnice językowe).

Historia z kolei zostaje przywołana po to, by dokonać obrachunku z przeszłością, rozwiązać mity pokutujące w lokalnych zbiorowościach. Sardyńska tożsamość determinuje wówczas działania bohaterów, a w efekcie dzieje całej wspólnoty (pojawia się m.in. motyw

predestynacji bohatera do klęski, np. gdy Sardynczyk opuszcza wyspę w poszukiwaniu lepszego losu). Historia jawi się jako siła niszcząca (np. wojna), a bohaterowie są jedynie biernymi uczestnikami wydarzeń. Jest przywoływana w wymiarze indywidualnym, a więc skazana na luki w ludzkiej pamięci i deformacje. Mówienie o niej pozwala podkreślić niesprawiedliwość, ból ofiar i poczucie ludzkiej bezsilności.

W opisywaniu miejsc i historii Sardynii autorzy chętnie posługują się źródłami historycznymi, bowiem ich celem jest obiektywna reprodukcja sardyńskiej rzeczywistości i np. polemika ze stereotypem sardyńskiej tożsamości. Bywa jednak tak, że realizm ustępuje miejsca tonom onirycznym, surrealistycznym, gdyż wyspowość to kategoria zachęcająca do metaforyzacji przestrzeni, oderwania od rzeczywistości, budowania utopii. Dzięki temu, silna obecność *genius loci* u autorów sardyńskich nie wyklucza podejmowania tematyki tożsamości i ludzkiej kondycji w uniwersalnym wymiarze. Rozważania na temat historii powrócą w Rozdziale V (*Il tempo sempre presente*), poświęconym czasowi. Przeszłość (historia) wciąż obecna w teraźniejszości służy konstruowaniu świadomości zbiorowej i budowaniu poczucia przynależności. Zawartość obu tych rozdziałów można by połączyć, rozdzielenie jej na dwa osobne i w dodatku nie następujące po sobie rozdziały nie służy spójności wywodu.

Rozdział IV (*La letteratura sarda in italiano*) jest natomiast poświęcony językowi powieści. Rozprawa powstała w oparciu o prozę włoskojęzyczną, chociaż istnieje również literatura sardyńska pisana w języku sardyńskim. Sardyński jest jednak nie tylko językiem niszowym, ale także niejednolitym, co jeszcze bardziej zachęca do używania języka włoskiego, jako bardziej uniwersalnego, pozwalającego dotrzeć do dużej grupy odbiorców. Włoskość determinuje aspekt stylistyczny tych powieści, jednak sardyński substrakt jest w nich obecny i znaczący. Występuje w formie zapożyczeń morfo-syntaktycznych i semantycznych, a jego funkcjonowanie jest rozpatrywane na 3 poziomach: diatopicznym diastratycznym i diafazywnym. *Sardo* pojawia się w toponimach, antroponimach, technicyzmach, powiedzeniach, przekleństwach, wykrzyknieniach. Jego obecność pozwala wydobyć dodatkowe sensory, uświadamia złożoność rzeczywistości i niemożność jej jednoznacznej interpretacji. Obok języka podkreślono pozajęzykowy aspekt ekspresji jakim jest tzw. sardoniczny śmiech, pojawiający się – jak chce sardyńska tradycja – tam, gdzie bohaterowie rzucają wyzwanie śmierci.

Już we Wstępie Autorka podkreśla, że wyniki jej badań uzupełniają publikacje na temat prozy sardyńskiej powstałe począwszy od lat 70. Jako że sardyńska krytyka literacka koncentruje się zwłaszcza na pewnej grupie nazwisk, deformując obraz współczesnej

literatury tego obszaru, mgr Maniowska stawia sobie za cel omówienie wybranych przez siebie zagadnień w oparciu o prozę kilku autorów, którzy nie doczekali się należytego odzewu ze strony tejże krytyki. Każde dziesięciolecie ma reprezentować jeden wybrany pisarz. Rodzi się jednak pytanie czy i ta metoda nie deformuje obrazu tej literatury. Uczucie niedosytu, które powstaje w trakcie lektury z pewnością zmniejszyłoby przedstawienie od czasu do czasu wyników badań ilościowych (tzn. określenie, ile powieści w omawianym okresie wydano, ile z nich Autorka przebadła i w ilu pojawiły się uznane za wspólne tematy czy rozwiązania formalne). Innym wyjściem mogłaby być zmiana tytułu prowadząca do zmiany oczekiwań czytelnika, np. Współcześni pisarze sardyńscy. Niedobrze też, że chociaż Autorka obiecuje we Wstępie zająć się latami 1970-2010 (tytuł sugeruje co innego) i „zaobserwować zmiany stylistyczne i językowe w tym okresie”, w korpusie omawianych utworów (*Bibliografia: Fonti*) widać wyraźne dysproporcje, które uniemożliwiają realizację takiego zamiaru: wśród ponad 70 pozycji tylko 5 pochodzi z lat 70. i 80., a ok. 50 z ostatniego omawianego dziesięciolecia.

Druga moja uwaga dotyczy stosunku prozy sardyńskiej (uważanej tu za literaturę włoską) do włoskiej literatury powstającej na półwyspie Apenińskim. W konkluzjach napisano, że celem pracy nie jest „kulturowy separatyzm”, gdyż kultura sardyńska w dużej mierze czerpie z literatury włoskiej (s. 185). Niestety brak tu jakichkolwiek odniesień do tej literatury. Tymczasem okazji do zaznaczenia istniejących związków jest kilka, na przykład w II rozdziale, gdy jest mowa o archetypach (nurt wiejski w prozie innych regionów), w III rozdziale w kontekście determinizmu, który przywodzi na myśl weryzm, czy w V rozdziale w kontekście nowej koncepcji powieści historycznej.

Trzeba jednak przyznać, że pani Maniowska postawiła przed sobą trudne zadanie i wykonała skrupulatnie ogrom pracy badawczej. Dlatego, pomimo przedstawionych tu uwag, doceniam wysiłek naukowy Autorki, jak również już osiągnięte rezultaty, i stwierdzam, że **rozprawa pani mgr Katarzyny Maniowskiej spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim, co upoważnia Autorkę do ubiegania się o wszczęcie dalszych etapów przewodu doktorskiego.**

Kraków, 30 sierpnia 2014

Usterki redakcyjne, gramatyczne i ortograficzne dostrzeżone w trakcie lektury:

s. 44 *Piccole cronache* di Maria Giacobbe raz z datą 1961, raz 1975

s. 75 należałoby doprecyzować, skąd pochodzi przypis Angioni 2010 (a czy b)

s. 11 v. 11 fra fine degli anni Sessanta

s. 13 n. 3 i valore dei loro terreni

s. 15 v. 23 altasonante

s. 19 v. 10 a grande scala (ma być: su grande scala)

s. 22 v. 20 ammise di aver avuto affrontare

s. 34 v. 1 ragioni anagrafici

s. 38 v. 6 esisto (ma być: esito)

s. 40 v.15 riecheggia

s. 45 v.10/11 niezgodność czasów tenta/sembravano, także s. 48 v. 8-13

s. 51 v. 21 esperienze estremi

s.55 n. 59 costruzioni raffinati

s. 61 v. 14 abusa la forza

s. 67 v. 21 partenza a Sassari

s.71 v. 21 sforma

s. 76 v. 9 una antico rito

s. 76 v.12 metamorfosi ribadito

s. 90 v. 15 svelano (ma być: svelando)

s. 91 v. 17 rilievo

s. 95 n. 114 rivolti imitare

s. 111 v. 4 suscita da ricordi

s. 121 v. 3 radicati

s. 121 v. 5 Gesulado